

UDK 811.16(091)

811.16(091):598.2

Izvorni znanstveni rad

Rukopis primljen 9. IV. 2023.

Prihvaćen za tisak 21. VII. 2023.

<https://doi.org/10.31724/rihjj.49.2.7>

Krzysztof Tomasz Witczak

Katedra Filologii Klasycznej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki

Ul. Pomorska 171/173, PL-90-236 Łódź

orcid.org/0000-0001-8895-974X

krzysztof.witczak@uni.lodz.pl

PRASŁOWIAŃSKIE *ČIŽĚ, *ČIŽĚKĚ, *ČIŽIKĚ ‘CZYŻYK (SPINUS SPINUS L.)’: WYRAZ RODZIMY CZY UGROFIŃSKIE ZAPOŻYCZENIE?¹

Celem niniejszego artykułu jest objaśnienie genezy prasłowiańskiego terminu *čičьb oznaczającego czyża (*Spinus spinus* L.), czyli pospolitego w Eurazji ptaka śpiewającego małych rozmiarów. Nawiązanie do charakterystycznego świergotu čí-čí wydawanego przez czyża jest powszechnie przyjmowane w literaturze przedmiotu. Praformy psł. *čičьb nie można jednak objaśniać jako formacji reduplikowanej (z wtórnym udźwięcznieniem w śródgłosie). W artykule przedstawiono alternatywne rozwiązanie, zgodnie z którym Prasłowianie zapożyczyli ten wyraz ze źródła ugrofińskiego, por. uralski ornitonim *čičä ~ *čincä ‘mały ptak śpiewający’.

1. Wprowadzenie

Czyż zwyczajny, czyż pospolity (*Spinus spinus* L., syn. *Carduelis spinus* L.; *Fringilla spinus* L.), zwany pospolicie czyżem lub czyżykiem, jest ptakiem małych rozmiarów (długość ciała 11,5–12,5 cm; masa ciała ok. 13–15 g), znacznie mniejszym od wróbla domowego. Jest typowym reprezentantem rodziny łuszcakowatych (*Fringillidae*), należących do podrzędu śpiewających (*Oscinae*) i rzędu wróblowych (*Passeriformes*). Ptak występuje pospolicie w całej niemal

¹ Artykuł jest częścią projektu badawczego pt. *Prehistoryczne kontakty indoeuropejsko-uralskie*, finansowanego w ramach funduszu naukowego Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego.

Europie i jest łatwo przez ludzi rozpoznawalny, głównie po charakterycznym swiergocie brzmiącym jak *ći-ći* [tʃi:-tʃi:]. Ma tereny lęgowe w Europie Środkowej, Wschodniej i w Skandynawii (Černý 1975: 226–227; Alderton 2008: 348).

2. Prasłowiański materiał leksykalny

W literaturze przedmiotu rekonstruuje się prasłowiańską nazwę czyża zwyczajnego w trzech alternatywnych wariantach:

2.1. Psł. **čičьb* m. ‘ptak czyżyk, *Carduelis spinus* [= *Spinus spinus* L.]’ (Sławski 1976: 218–219; Trubačev 1977: 125): stpol. (XV–XVII w.) *czyż*, *cyž* ‘ts.’; pol. *czyż*, gen. sg. *czyża* m., dial. *cyž*, *cyz* m. ‘ts.’ (Strutyński 1972: 19); dłuż. *cyž*, gen. sg. *cyža* m. ‘ts.’; stcz. *čič* m., cz. (przestarzałe) *číž*, gen. sg. *číze* m., dial. *číž* m., laskie *tíž* m. ‘ts.’; sła. dial. *čič*, gen. sg. *čiča* m. ‘ts.’ (Ferianc 1958: 249); sch. *čič*, gen. sg. *čiča* m., dawne od XVII w. *čiz*, *ciz* m. ‘szczygieł, *Carduelis carduelis* L. [= *Carduelis elegans* Stephens]’, także ‘czyżyk, *Spinus spinus* L. [= *Fringilla spinus* L.]’ (Skok 1971: 331); ros. *чуж*, gen. sg. *чужá* m. ‘czyżyk’; ukr. *чуж*, gen. sg. *чужá* m. ‘czyżyk, *Spinus spinus* L.’, dial. (poleskie) *чыж* m. ‘ts.’, także ‘szczygieł, *Carduelis carduelis* L.’; brus. *чыж*, gen. sg. *чыжá* m. ‘czyżyk’.

2.2. Psł. (zach. i pld.) **čičьbьkь* m. demin. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’ (Sławski 1976: 218; Trubačev 1977: 125): cz. *čížek*, gen. sg. *čížka* m. ‘ts.’; stpol. *czyžek* m. ‘czyżyk, *Fringilla spinus*’ (Strutyński 1972: 19); słowiń. *čičk* m. ‘ts.’ (Lorentz 1908: 145); słu. *čížak*, gen. sg. *čížka* m. ‘czyżyk / der Zeisig (*Fringilla spinus*)’ (Pleteršnik 2006: 106); sch. *čížak*, gen. sg. *čiška* m. ‘szczygieł, *Carduelis carduelis* L.; czyżyk, *Spinus spinus* L.’ (Skok 1971: 331). Forma zdrobniała, urobiona przyrostkiem deminutywnym (psł.) *-*ьkь* (< bsł. *-*jukas*), jest motywowana niewielkimi rozmiarami czyżyka.

2.3. Psł. (płn.) **čičizьkь* m. demin. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’ (Sławski 1976: 218; Trubačev 1977: 125): stpol. (XVI–XVII w.) *czyżyk* m.; pol. *czyżyk*, gen. sg. *czyżyka* m., dial. *czyżyk*, *cyżyk*, *cyzyk* m. ‘ts.’ (Strutyński 1972: 19); dłuż. *čyžyk* m. ‘ts.’; głuż. *čížik*, gen. sg. *čížika* m. ‘ts.’; cz. (rzadkie) *čížik*, gen. sg. *čížika* m. ‘ts.’; sła. *čížik*, gen. sg. *čížika* m., dial. *čížik*, *čížik* m. ‘*Spinus spinus* L.’ (Ferianc 1958: 249); rus.-cs. *чужикъ* m. ‘acanthis’ [= ‘czeczotka, *Acanthis flammea* L.’

lub ‘szczygieł, *Carduelis carduelis*, syn. *Acanthis carduelis* Borkhausen’]; ros. чѹжик, gen. sg. чѹжика m. ‘ts.’; ukr. чѹжик m. demin. ‘ts.’, dial. (poleskie) чыжык m. ‘ts.’, także ‘szczygieł, *Carduelis carduelis* L.’; brus. чыжык m. ‘ts.’. Dość pospolity derywat *čičikь, utworzony za pomocą przyrostka zdrabniającego *-ikь, pojawia się wyłącznie w językach północnosłowiańskich grupy zachodniej i wschodniej.

2.4. Sł. dial. čiča, tíža f. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’ (Ferianc 1958: 249). Jest to prawdopodobnie typowo słowacka innowacja oznaczająca pierwotnie ‘samice czyżyka’. Teoretycznie nie można wykluczyć ewentualności, że powyższa forma żeńska ukształtowała się już w dobie praslówiańskiej i sprowadza się do archetypu psł. *čiča f. ‘samica czyżyka’, choć dostępny słowiański materiał leksykalny tej hipotezy nie potwierdza.

Apelatywy *čičь, *čičьkь, *čičikь m. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’ są doskonale poświadczone we wszystkich językach wschodniosłowiańskich (tj. w rosyjskim, ukraińskim i białoruskim), w większości języków zachodniosłowiańskich (m.in. w języku polskim, słowińskim, dołnołużyckim, górnołużyckim, czeskim i słowackim) oraz w niektórych językach południowosłowiańskich (m.in. w chorwackim, serbskim i słoweńskim). Nieobecność praslówiańskiej nazwy czyżyka w niektórych językach południowosłowiańskich (np. w bułgarskim lub macedońskim) wiąże się zapewne z dystrybucją ptaka na terenie Eurazji.

3. Słowiańskie zapożyczenia do sąsiednich języków

Ze źródła słowiańskiego zapożyczono następujące ornitonimy:

3.1. Lit. čičas m. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’ (Kruopas 1969: 193), także čičikas m. ‘ts.’ (Kruopas 1969: 194). Zakłada się, że oba terminy litewskie zapożyczono albo z języka polskiego (por. pol. czyż, czyżyk m. ‘ts.’), albo z białoruskiego (por. brus. чыж, чыжык m. ‘ts.’).

3.2. Śrwniem. zīse, zīsik m. (od XIII w.), śrniem. zeisich m., śrdniem. sīsek, zīsek, dniem. zīseke, zīske, niem. Zeisig m. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’ (Kluge, Seebold 1999: 906). Przypuszcza się, że najbardziej prawdopodobnym źródłem

zapożyczenia był język staroczeski, por. stcz. *číž* m. ‘czyżyk’, cz. *čížek*, gen. sg. *čížka* m. ‘ts.’ (Mackensen 1998: 438; Schmalstieg 2015: 211).

3.3. Rum. dial. *cij* ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’. Zapożyczenie pochodzi zapewne z języka serbochorwackiego (Skok 1971: 331).

3.4. Węg. *csíz* ‘Carduelis’, *csizik* ‘Carduelis spinus’ (Kniezsa 1955: 136). Panuje przekonanie, że wyraz węgierski zapożyczono z języka słowackiego (Bralczyk 2019: 38–39), por. sła. *čížik* m. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’.

Kolejne zapożyczenie wydaje się niepewne lub przynajmniej dwuznaczne:

3.5. Stprus. (EV 735) *czilix* m. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L. (gl. *cziske* [= dniem. *zīseke*, *zīske*, niem. *Zeisig*)]’, korygowane najczęściej na **czifix*, tj. **czisix* lub **cziziks* (= lit. *čížikas* m. ‘czyżyk’), jest pospolicie uważane za zapożyczenie ze stpol. *czyżyk* ‘*Spinus spinus* L.’ (Euler 1985: 96; Hinze 1996–97: 159; Błażek 1998: 9). Należy jednak podkreślić, że William Schmalstieg (2015: 211), bazując na alternatywnym odczycie **czifix* = **čiziks* (Mažiulis 1981: 43, 255), wolałby staropruski ornitonim wyprowadzić albo ze śrwniem. *zīsec*, albo z dniem. *zīseke*, *zīske* ‘czyżyk’, czyli z form niemieckich zapożyczonych wcześniej z czes. *čížek*, gen. sg. *čížka* m. ‘ts.’.

Alternatywna etymologia odrzuca poprawkę litery /l/ na /ʃ/ i łączy staropruski ornitonim z litewskim czasownikiem *čilykoti* ‘świergotać, piszczeć (o jaskółce)’, bazującym na krzyku dzikiego ptactwa *čili! čili čili!* (zwłaszcza o głosie wróbli). Warto odnotować, że pod względem fonologicznym najbliższej staropruskiej formy, zapisanej w tzw. Słowniczku Elbląskim (EV) jako *czilix* m. ‘czyżyk’, wydaje się stać apelatyw ros. dial. (doński) *чулік* m. ‘wróbel’, a także powiązany z nim czasownik ros. *чуlíкать* ‘wydawać dźwięk *чулик-чулик*, ćwierkać, świergotać, o niektórych ptakach’ (Sławski 1976: 188–189). Por. też podobnie zbudowany czasownik psł. płn. **čirikati* ‘świerkać, świergotać (o ptakach)’ (Sławski 1976: 203).

4. Geneza onomatopieczna i etymologia

Badacze powszechnie i zgodnie uważają prasłowiańskie słowa **čīžb*, **čīžbъ*, **čīžikъ* m. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’ za typowo onomatopieczne, czyli

bezpośrednio nawiązujące do dźwięku wydawanego przez ptaka, którego głos brzmi jak gdyby wielokrotnie powtórzone *či-či*, dla odbiorcy polskiego jak gdyby *czy-czy*, *wszy-wszy* (Sokołowski 1958: 108). Tego typu opinię można odnaleźć w większości dostępnych opracowań, np. „ptak, nazwany od ćwierkania” (Brückner 1985: 83); „dźwiękonaśladowcze od głosu” (Sławski 1952–1956: 133); „Звукоподражательное” (Preobrażenskij 1958: 74). „Onomatopejska osnova u kojoj se oponaša glas ptice, sveslavenska je” (Skok 1971: 331); „nazwa od głosu ptaka, który składa się z szeregu dźwięków, brzmiących jak *czy* i *wszy*” (Strutyński 1972: 91); „Psl. *čičь, verjetno onomatopeja po glasu *ci-zí*, prim. ukr. oponašanje čička *čyj vy*” (Bezłaj 1976: 83); „Звукоподражат. название птиц” (Trubačev 1977: 125); „Všeslav. Onom. podle jeho hlasu” (Holub, Lyer 1978: 119); „nazwa pochodzenia dżwkn. [= dźwiękonaśladowczego], od głosu ptaka odbieranego jako ciąg następujących po sobie dźwięków *cy*, *tšy*” (Boryś 2005: 105); „Wyraz pochodzenia dżwkn. Zapożyczony przez niemiecki jako *Zeisig*” (Mańczak 2017: 33); „dźwiękonaśladowcze. [...] Czyże właściwie nie ćwierkają, ich barokowy głos poeta Hieronim Morsztyn określał jako *psykanie* („czyżykowie psykali”). Ale próbowano ten głos naśladować inaczej, *cy-tszy*, skąd do czyżyka blisko” (Bralczyk 2019: 38).

Inną etymologię dla polskiego ornitonimu *czyż* proponuje Andrzej Bańkowski (2000: 243), który zakłada „wtórne -ż skutkiem asymilacji do nagłosowego č-” i ostatecznie wywodzi rzeczony wyraz z praformy psł. *čičь m. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’ (< ie. *keiǵ^hos, por. gr. κίχλη f. ‘drozd, *Turdus*, zwł. kwiczoł, *Turdus pilaris* L.’, skt. *cihna*- n. ‘znak, plama, cecha’). Polska postać *czyżyk* ma jakoby naśladować niem. *Zeisig* m. ‘czyżyk’, który to wyraz jest „ptaszniczą nazwą onomatopeiczną (naśladowującą głos ptaka), jaką praslów. *čičь nie jest (!)”. Innymi słowy, Bańkowski (2000: 243, s.v. *czyżyk*) stanowczo wyklucza dźwiękonaśladowczy (onomatopeiczny) charakter polskiego ornitonimu *czyż*, a także odpowiedniej nazwy praslaviańskiej. Bańkowski odrzuca także jakikolwiek związek etymologiczny ze słowin. *ščyg* m. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’, które jest jakoby formą wtórnie skróconą w stosunku do pol. *szczygieł* ‘ptak *Carduelis carduelis* L.’ (< psł. *ščigьlbь).

Inaczej postępują Aleksander Brückner (1985: 83) oraz Franciszek Sławski (1952–1956: 133), którzy zakładają, że polski termin *czyż* (< psł. *čičь* < *kig-jь) ‘*Carduelis spinus* L.’ pozostaje w związku etymologicznym z innym polskim

ornitonimem *szczygieł* m. ‘*Carduelis carduelis* L.’ (< psł. *šćigьlb m. ‘ts.’), a nadto ze słowińskim wyrazem *ščyg* m. ‘czyżyk’, który mógłby sprowadzać się do praformy psł. *šćigь m. ‘jakiś ptak z rodziny łuszczakowatych (*Fringillidae*), np. *szczygieł* lub *czyżyk*’. Teoretycznie, *czyżyk* i *szczygieł* są podobnymi ptakami, należącymi do tej samej rodziny łuszczakowatych. Niestety, Sławski nie wyjaśnia szczegółów zestawienia i nie tłumaczy zależności pomiędzy pol. *czyż*, słowiń. *ščyg* oraz pol. *szczygieł*, zadowalając się jedynie cokolwiek dwuznacznym określeniem: „Prapokrewne”. Brückner (1985: 83) natomiast wyraża przekonanie, że pol. *czyż* pochodzi „od pnia *kig-*, od tego samego co i w *szczygieł* (od pnia *skig-*, bo *sk-* czy *k-* w nagłosie stale się wymieniają)”, a tym samym (dość pochopnie) zakłada indoeuropejski charakter obu polskich ornitonimów, bo protetyczne *s- jest cechą wyłączną (immamentną) prajęzyka indoeuropejskiego, zupełnie nieproduktywną w językach pochodnych. Hipoteza jest wysoce wątpliwa, gdyż zarówno psł. *čičьb m. ‘ptak czyżyk, *Carduelis spinus* L.’, jak i psł. *šćigьlb m. ‘ptak *szczygieł*, *Carduelis carduelis* L.’ są izolowane na gruncie indoeuropejskim, tj. nie da się wyróżnić wyrazów im pokrewnych w innych językach indoeuropejskich. Przykładowo, formy niemieckie typu *Zeisig* ‘czyżyk’ oraz *Stieglitz* ‘*szczygieł*’ nie są bynajmniej wyrazami pokrewnymi, lecz zachodniosłowiańskimi zapożyczeniami leksykalnymi przejętymi w dobie średniowiecza, co podkreśla sam Brückner (1985: 83).

Wiesław Boryś (2005: 105) proponuje nową interpretację morfologiczną, zgodnie z którą ornitonim *čičьb (< *čigьjb) reprezentuje prasłowiańskie *nomen agentis*, czyli dawną nazwę wykonawcy czynności (dosłownie ‘ćwierkacz’) utworzoną za pomocą przyrostka psł. *-jb od onomatopiecznego czasownika *čigati (opartego na głosach, szczebiotach ptaków), na istnienie którego może wskazywać ch. dial. *čiganje* ‘ćwierkanie wróbla’ oraz ukr. dial. *чизомáму* [u Borysia *чыhotáты*] ‘wydawać głos (o czajce)’, a nadto alternatywny wariant ze spółgłoską bezdźwięczną (psł.) *čikati, intens. *čikotati, por. ch. *čikati* ‘wydawać głos (np. o kosie)’, sła. dial. *čikotat* ‘szczebiotać (o ptakach)’, ukr. dial. *чúкáму* ‘wydawać głos (o sroce)’, *чúкомáму* ‘świergotać, szczebiotać, skrzeczeć (o ptakach)’.

Jerzy Bralczyk (2019: 38–39) łączy wywód Bańkowskiego i Borysia, wyrowadzając prasłowiańskie miano czyżyka od indoeuropejskiego rdzenia *keig^h-, zachowanego w prasłowiańskim czasowniku *čigati ‘ćwierkać, szczebiotać’. Zakłada zatem, że słowo psł. *čičьb „mogło oznaczać tego, co tak ćwierka, czyli

cziga” (Bralczyk 2019: 38). Przyjmuje jednocześnie tezę, że nazwa czyża jest onomatopcją bezpośrednią dalszą, powstałą w oparciu o czasownik utworzony od interiekcji naśladowujących naturalny głos ptaka („Taki *ćwierkać*”, wydający głos *cy-tszy*; Bralczyk 2019: 38).

Sięganie do rzekomego źródła indoeuropejskiego odrywa jednak prasłowiańską nazwę czyża od dźwiękowej imitacji ptasiego głosu: pol. gw. *czy-czy*, *tszy-tszy*, *cy-tszy*, ukr. gw. *czyj wy*, itd. Psł. *čičb może być interpretowany jako dźwiękonaśladowczy (tj. oddający głos ptaka brzmiący *či-či* [tʃiːtʃiː], albo *cy-tszy* w zapisie Bralczyka) jedynie pod warunkiem, że został on utworzony lub zapożyczony w dobie prasłowiańskiej po przeprowadzeniu tzw. pierwszej palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych. Jeżeli spróbujemy odtwarzać praformę *kig-*jb*, jak to czynią niektórzy etymolodzy (np. Sławski 1952–1956: 133), *kig- : *skig- (np. Brückner 1985: 83), względnie wyprowadzać z ie. *keiǵ^hos lub *keiǵ^h- (jak proponują Bańkowski 2000: 243 i Bralczyk 2019: 38), to jednocześnie musimy zrezygnować z hipotezy o onomatopiecznej genezie analizowanego ornitonimu, bo prajęzyk indoeuropejski, a także język bałtosłowiański, z którego wywodzi się mowa Prasłowian, pierwotnie nie znał dźwięku *č [tʃ], a dawny fonem bsł. *ž [ʒ] przeobraził się po pewnym czasie w psł. *z [z]. Restytucja wcześniejsza niż prasłowiańska całkowicie oddziela ogólnosłowiańską praformę *čičb od wytwarzanego przez ptaka głosu *či-či* [tʃiːtʃiː].²

W niniejszym artykule stawia się nową hipotezę badawczą, zgodnie z którą psł. *čičb, *čičbkb, *čičikb m. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’ jest zapożyczeniem ugrofińskim przejętym w dobie prasłowiańskiej już po przeprowadzeniu pierwszej palatalizacji prasłowiańskiej. Prawdopodobnym źródłem zapożyczenia był jakiś wymarły język ugrofiński, który pozostawił w słownictwie prasłowiańskim sporą liczbę zapożyczeń leksykalnych (Witczak 2020a; 2020b; 2023; por. też Witczak 2021a).

² Te same obserwacje dotyczą prasłowiańskiej nazwy szczygła. Formy słowiańska *ščyg* m. ‘czyżyk, *Spinus spinus* L., syn. *Carduelis spinus* L.’ oraz polska *szczygieł* m. ‘ptak *Carduelis carduelis* L.’ (wyprowadzane zazwyczaj z psł. *ščigb / *ščigbkb m.), o ile założymy onomatopieczny (dźwiękonaśladowczy) charakter obu tych ornitonimów (tak czynią m.in. Strutyński 1972: 92; Brückner 1985: 545), nie mogą być wywodzone od rzekomego rdzenia *skig- lub ie. *skeiǵ^h- ‘śpiewać, ćwierkać, szczebiotać’.

5. Ugrofiński materiał leksykalny

W językach uralских są poświadczone liczne wyrazy pokrewne oznaczające małe ptaki śpiewające, należące do rzędu wróblowych (*Passeriformes*). Oto materiał leksykalny, podany według uralских ugrupowań rozmieszczonych od Skandynawii aż po tereny zauralskie:

5.1. Lap. *cicce*, *sicce* ‘wróbel, ptaszek / passer, avicula’ (Friis 1887), (płn.) *cizaš* (-až-) ‘poświerka zwyczajna, *Calcarius lapponicus* L.’, w złożeniach pojawia się w ogólniejszym sensie ‘wróbel, ptaszek / sparrow, little bird’; (kolski, terski) *tsu^dzi̇i*, (kildiński) *tsi^dzvñ^tiš*, (skolt, not.) *tsēḏḏzvš* ‘sikora / Meise’ (Itkonen 1958: 628);

5.2. Kperm. *žiž* ‘brzegówka zwyczajna, *Riparia riparia* L. / Uferschwalbe’, zyr. dial. (luzolecki) *žiž* ‘ts.’, (iżemski) *žiž* ‘mały ptaszek / kleiner Vogel’; jazw. *žiži* ‘brzegówka zwyczajna / береговая ласточка’;

5.3. chant. (dial. kondyjski) *šiš* ‘szczygieł, *Carduelis carduelis* L. / Stieglitz’ (Paasonen 1926: 2331), (kazymski) *šeš* ‘jakiś ptak śpiewający / ein Singvogel’, (górnodemiański) *čeñč* ‘jakiś mały ptak / ein kleiner Vogel’;

5.4. selk. (dial. tymski) *čiči*, (dial. taski) *čičik*, *čičika* ‘ptaszek / Vöglein’; mat. *тчнджяха* ‘ptak (gl. *птица*)’; tajg. *sinschaku* ‘ptak (gl. *avis*)’; karag. *sindjachu* ‘ptaszek’, zwł. ‘wróbel zwyczajny, *Passer domesticus* L.’ (Janhunen 1977: 141; Rédei 1986–1988: 58; Helimsky 1997: 341).

Uralski ornitonim jest poświadczony w czterech dość oddalonych od siebie ugrupowaniach, tj. w językach saamskich (lapońskich), permskich, ugryjskich i samojedzkich. Leksem nie zachował się w językach wołżańskich (tj. w mordwińskim i czeremiskim), a także w językach zachodniofińskich (m.in. w fińskim i estońskim). Karoly Rédei (1986–1988: 58–59) uważa, że powyższe wyrazy sprowadzają się do archetypu ur. **čičä* ~ **činčä* ‘jakiś mały ptak / ein kleiner Vogel’. Wariant z infiksem nosowym (czyli ur. **činčä*) jest *explicite* poświadczony tylko w górnodemiańskim dialekcie języka chantyjskiego (ostiackiego), podczas gdy inne formy chantyjskie nie pokazują elementu nosowego, por. chant. gdem. *čeñč* vs. kond. *šiš*, kaz. *šeš*. Nosówka była prawdopodobnie obecna w języku pralapońskim, gdyż zachowane formy wykazują udźwięcznienie drugiej spółgłoski wywołane zapewne denazalizacją, czyli zmianą **-nč-* > **-nž-* > **-ž-*. Wariantu

nosowego nie można także wykluczyć w językach permskich, które dokumentują dźwięczny fonem *ž* zarówno w nagłosie, jak w śródgłosie. Przyjmuje się, że udźwięcznienie nagłosu w językach permskich jest analogiczne, polegające na asymilacji na odległość co do dźwięczności w wyrazie onomatopeicznym (*č-ž > pperm. *ž-ž > perm. ž-ž). W językach permskich dochodzi do regularnego udźwięcznienia spółgłoski bezdźwięcznej *č w śródgłosie zarówno w pozycji interwokalicznej (ugrofi. *-č- > pperm. *ž > zyr. ž), jak i na skutek tzw. nazalizacji (ugrofi. *-nč- > *-nž- > pperm. *ž > zyr, ž). Trudno zatem jednoznacznie rozstrzygnąć, czy języki permskie poświadczają wariant z nosówką, czy też wariant bez niej.

Rekonstrukcja semantyczna uralskiego ornitonimu *čiččä ~ *čiččä jest niezmiernie trudna. Rédei (1986–1988: 58–59) sądzi, że rekonstruowany wyraz uralski ma charakter dźwiękonaśladowczy („onomat. Charakter”), ale nie potrafi rozwiązać kwestii semantycznych. Postuluje bardzo ogólnikowy sens pierwotny ‘jakiś mały ptak / ein kleiner Vogel’ (Rédei 1986–1988: 58), odsyłając przy tym do kolejnego prauralskiego onomatopeicznego ornitonimu, który w większości wyrazów pochodnych oznacza wróbla (m.in. w języku ołonieckim, ludyjskim, wogulskim, selkupskim i karagijjskim), wyjątkowo drozda (w języku chantyjskim) i sikorę bogatkę, por. ur. *čičč’ηčэ(-kэ) ‘jakiś mały ptak (śpiewający) / ein kleiner (Sing-)Vogel’ (Rédei 1986–1988: 48). Trudności z identyfikacją gatunkową biorą się między innymi stąd, że w wielu opracowaniach leksykalnych języków lub dialektów ugrofińskich (uralskich) pojawiają się mało precyzyjne definicje typu ‘ptaszek; (jakiś) mały ptak; jakiś ptak leśny; mały ptak śpiewający; jakiś ptak śpiewający’. Hasła słownikowe relatywnie rzadko dokumentują konkretną treść semantyczną. W dialektach saamskich występują trzy znaczenia szczegółowe: ‘poświerka zwyczajna, *Calcarius lapponicus* L.’, ‘wróbel, *Passer* L.’ oraz ‘sikora, *Parus* L.’. Języki permskie poświadczają odmienny sens: ‘brzegówka zwyczajna, *Riparia riparia* L.’, a z kolei odpowiednik funkcjonujący w dialekcie kondyjskim języka chantyjskiego ma sprecyzowane, choć opatrzone znakiem zapytania (?) znaczenie ‘szczygieł, *Carduelis carduelis* L. / Stieglitz’. Wszystkie wspomniane ptaki mają niewielkie rozmiary, wszystkie śpiewają, ćwierkają i szczebioczą, należąc do podrzędu śpiewających (*Oscinae*) i rzędu wróblowych (*Passeriformes*).

Uralskie słowo *čičä ‘mały ptak śpiewający’ wykazuje reduplikację, charakterystyczną dla formacji onomatopeicznych, naśladujących głos ptaka (np. čí-čí, jak w przypadku czyżyka lub szczygła), por. zwłaszcza selkupskie (dial. tymski) čiči ‘ptaszek’, chant. (dial. kondyjski) šiš ‘szczygieł, *Carduelis carduelis* L.’, zyr. jazw. žiži ‘brzegówka zwyczajna’. Dokładnie taką samą genezę zakładamy dla prasłowiańskiej nazwy *čižь m. ‘ptak czyżyk, *Spinus spinus* L.’ (zob. 2.1). Warto przy tej okazji odnotować, że w językach samojedzkich poświadczony jest także derywat utworzony od podstawowej bazy *čičä za pomocą uralskiego przyrostka deminutywnego *-(i)kA. Selkupskie wyrazy čičik, čičika ‘ptaszek / Vöglein’ (poświadczone w dialekcie taskim) do złudzenia przypominają formację prasłowiańskie *čižьkъ / *čižikъ m. ‘czyżyk’ (zob. 2.2–2.3). Wszystkie te zbieżności pozwalają postawić pytanie, czy prasłowiańska nazwa czyżyka może być traktowana jako dawne zapożyczenie ugrofińskie.

6. Czy wyrazy o charakterze dźwiękonaśladowczym zapożyczano do innych języków?

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że wyrazy pochodzenia onomatopeicznego zapożyczano równie często, jak inne wyrazy, dla których nie zakłada się genezy dźwiękonaśladowczej. W różnym czasie i z rozmaitych języków słowiańskich zapożyczano dźwiękonaśladowczy ornitonim oznaczający ‘czyżyka, *Spinus spinus* L.’ do języków sąsiednich, m.in. do języka litewskiego (zob. 3.1), niemieckiego (3.2), rumuńskiego (3.3), węgierskiego (3.4) i prawdopodobnie staropruskiego (3.5).

Do podobnego zjawiska dochodziło wiele razy podczas kontaktów pomiędzy ludnością ugrofińską i słowiańską. Jako standardowy przykład możemy przytoczyć uralski ornitonim *koksi ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.’, który wydaje się konotować głos ptaka wydawany podczas godów w formie „kook”, „kuuk” (Černý 1975: 240). Powyższy wyraz został zapożyczony wielokrotnie do różnych gwar języka rosyjskiego, a finalnie do literackiego języka rosyjskiego (ros. кы́куа f. ‘sójka syberyjska’). Oto najbardziej spektakularne przykłady tych zapożyczeń:

6.1. Ros. *күкуша* f. ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.’, gw. (płn.) ‘nazwa różnych leśnych ptaków, zwłaszcza sójki i jemiołuszki / название различных лесных птиц (обычно сойки и свиристеля)’, w sensie metaforycznym ‘niechlujnie ubrana kobieta / неопрятно одетая женщина’ (Filin 1980: 49; Anikin 2000: 316) ← kar. *kuukšo* ‘sójka syberyjska’, lud. *kukšoi* ‘jakiś leśny ptak’ (Kalima 1927: 26–27; Vasmer 1986–1987: II 408; Anikin 2000: 316).

6.2. Ros. gw. (permskie) *күкуша* f. ‘sójka syberyjska’ ← kperm. *kukša* ‘ts.’ (Kalima 1927: 26). Odwrotny kierunek zapożyczenia (kperm. ← ros.) zakładają inni diachroniści (Vasmer 1986–1987: II 408; Anikin 2000: 316). W przypadku akceptacji alternatywnego rozwiązania możemy mieć do czynienia z zapożyczeniem zwrotnym w językach permskich (w danym przypadku z ugrofinizmem powrotnym).³

6.3. Ros. gw. (ołonieckie) *кукушак* m. ‘sójka syberyjska’ (Filin 1980: 50) ← lap. (lu.) *kuouhsak*, (płn.) *guovsák*, (płd.) *guoksag* ‘sójka syberyjska’ (Kalima 1927: 26–27; Vasmer 1986–1987: II 408).

6.4. Russ. gw. (chołmogorskie⁴) *кукиеньга* f. ‘barwny ptak większy od szpaka z silnym dziobem, który lata stadnie / пестрая птица величиной больше скворца с сильным клювом; летают стайкой’ (Filin 1980: 50), zapewne ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.’ ← czudzkie **kuukšeńga* ‘ts.’, por. fi. *kuusanka*, dial. *kuuhanka* ‘sójka syberyjska’ (< bfi. **kuukšanka*).

6.5. Ros. gw. (tomskie) *кázapa* f. ‘orzecówka zwyczajna / птица *Nucifraga caryocatactes* L., сем. вороновых; кедровка, ореховка’ (Filin 1977: 311) ← psam. **käsärä* ‘orzecówka zwyczajna’ (< ur. **koksi* ‘sójka syberyjska’), por. selk. *qāsīrā*, *qāsəra* ‘ts.’ (Anikin 2000: 234), kam. *ḵāzāra* ‘orzecówka zwyczajna / Nusshäher, кедровка’ (Donner 1944: 27), *kāzōra* ‘nutbreaker, *Nucifraga caryocatactes* L.’ (Collinder 1977: 49), *kazāra* ‘Nußhäher’ (Rédei 1986–1988: 172). Wyraz rosyjski *kázapa* zapożyczone prawdopodobnie z języka kamasyjskiego (Witzcak 2021a: 33, 43).

Za pośrednictwem nieznanego bliżej ugrofińskiego medium wyraz ur. **koksi* ‘sójka syberyjska’ przeniknął także do języków wschodniobałtyckich:

³ Zagadnienie zapożyczeń powrotnych omawia Witzcak (2021b: 209–226).

⁴ Miejscowość Chołmogory (ros. *Холмогоры*, fi. *Kalmotäki*) była dawną osadą Czudzi zawołodkiej (strus. *заволочская Чудь*).

6.6. Lit. *kėkštas, kėkštys* m. ‘sójka zwyczajna, *Garrulus glandarius* L. / Eichelhäher’, żm. *kiekštas* m. ‘sójka’ (Fraenkel 1960: 235–236; Smoczyński 2007: 271; 2018: 516) ← substratowe **kööksš-tä* ‘sójka’ < ugrofi. **koksi* (gen. **kokšen*) ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.’ (Witczak 2021a: 34–35).

Nie ulega żadnej wątpliwości, że onomatopeiczną genezę wykazują także saamsko-fińskie jednostki leksykalne oznaczające ‘kukułkę’, które dość powszechnie wyprowadza się z bałtyckiego źródła. Oto stosowny materiał leksykalny:

6.7. Fi. *käki* ‘kukułka zwyczajna, *Cuculus canorus* L.’, ingr. *kägi* ‘ts.’; wot. *tsäko, tsako* ‘ts.’; kar. *kägi*, ołon. *kägöi* ‘ts.’, lud. *kägi* ‘ts.’; weps. *kägi* ‘ts.’; est. *kägu* ‘kukułka’; liw. *kėg* ‘ts.’; lap. (płn.) *giehka* ‘kukułka’ (< plap. **kēke*) < saafi. **käke* ‘kukułka’ ← lit. *gegė, gėgė* f. ‘kukułka’ < pbałt. **gegiā* f. ‘ts.’ (Thomsen 1890: 172; Kalima 1936: 124–125; Fraenkel 1960: 143; Hakulinen 1968: 280; Larsson 1981: 35–36; Hofirková, Blažek 2011: 63; Smoczyński 2018: 323).

W językach bałtyckich (a także słowiańskich) spotyka się zbliżony fonologicznie ornitonim rozszerzony zazwyczaj o dodatkowy człon **-už-*, np. lit. *gegužė, gegužė, gegužis* f. ‘kukułka’, łot. *džeguze* f. ‘ts.’, stprus. *geguse* f. ‘kukułka, gl. *Kukug* [= niem. *Kuckuck*]’ (< pbałt. **gegužiā* f. ‘kukułka zwyczajna, *Cuculus canorus* L.’).⁵ Formy litewskie typu *gegā, gegė, gėgė* f. ‘ts.’ objaśnia się zazwyczaj sekundarną derywacją wsteczną (Fraenkel 1960: 142; Smoczyński 2018: 323). Prastare zapożyczenie lapońsko-fińskie jasno jednak dowodzi, że tego typu „derywacja wsteczna” (o ile, rzeczywiście, mamy z nią do czynienia) musiała funkcjonować już w dobie wspólnoty lapońsko-fińskiej, czyli w połowie II tysiąclecia p.n.e.⁶ Warto odnotować inne formy zdrobnień: lit. *gegėlė, gegulė,*

⁵ W językach słowiańskich dostrzega się to samo co w formach bałtyckich rozszerzenie, wtórnie rozbudowane o nowsze, nakładające się na siebie przyrostki deminutywne, por. cz. *žežulka*, gw. *zezulka* f. ‘kukułka’, pol. *gżegzółka* f. ‘kukułka’, strus. *жегъзуля* f. ‘kukułka’, ros. gw. *зегзуца* f. ‘ts.’, ukr. *зезула, зозула, зазула* f. < psł. **žegъza* (Sławski 1952–1956: 389). Sławiści nie mają wątpliwości co do onomatopeicznej genezy bałtosłowiańskich terminów: „Podobnie jak *kukułka* wyraz pierwotnie dźwiękonaśladowczy z reduplikacją” (Sławski 1952–1956: 389). Na bazie form bałtosłowiańskich można teoretycznie zrekonstruować pierwotną reduplikowaną postać (ie.) **g^he-g^huġ-eh₂* lub **g^he-g^huġ-ĭeh₂* f. ‘kukułka’. Rekonstrukcja ta bierze pod uwagę prapokrewne wyrazy germańskie, np. stnord. *gaukr* m. ‘kukułka’, stwniem. *gouh* ‘ts.’ (< pgerm. **gaukaz* m. ‘kukułka’ < ie. **g^houġos*).

⁶ Rozpad wspólnoty lapońsko-fińskiej datuje się na bazie metody glottochronologicznej na ok. 1300 r. p.n.e. (Hofirková, Blažek 2011: 69). W dawniejszej literaturze przedmiotu zakładano, że wspólnota języków zachodniofińskich rozpadła się pod koniec I tysiąclecia p.n.e. Istotnie, historyk rzymski Jordanes (VI w. n.e.) wymienia liczne plemiona północne podbite w połowie IV w. n.e. przez króla ostrogockiego Ermen-

gegùtë f. ‘kukułka’ (Fraenkel 1960: 142), które teoretycznie mogłyby wskazywać na archaiczny charakter dwusylabowej formacji lit. *gegà* f. ‘ts.’, a także dwóch zbliżonych do niej wariantów *gegẽ* i *gẽgẽ* f. ‘ts.’

W przypadku prehistorycznych i zgoła historycznych kontaktów bałtycko-ugrofińskich lub słowiańsko-ugrofińskich przejmowanie onomatopeicznych nazw ptaków mogło z powodzeniem odbywać się w obu kierunkach. Co więcej, mogło dochodzić także do zapożyczeń wielokrotnych, np. fi. *rastas*, liw. *rastā* ‘drozd, *Turdus*’ ← pbałt. **strazdas* m. ‘ts.’, por. lit. *strazdas* m. ‘ts.’ (Kalima 1936: 51; Hakulinen 1968: 281; Mäger 1967: 171; Larsson 1981: 37); liw. (dial. saliski) *strazd* ‘drozd’ ← łot. *strazds* m. ‘ts.’ (Suhonen 1973: 207; Larsson 1981: 37, 40). W kontaktach słowiańsko-ugrofińskich pojawiły się także zapożyczenia zwrotne, np. kperm. *kukša* ‘sójka’ ← ros. *кыкуша* f. ‘sójka syberyjska, *Perisoreus infaustus* L.’ ← kar. *kuukšo* ‘ts.’ (zob. 6.1 i 6.2). Nie można zatem wykluczyć, że prasłowiańska nazwa czyżyka (psł. **čičь* / **čičьkь* / **čičikь* m. ‘czyż zwyczajny, *Spinus spinus* L.’) pozostaje w relacji z uralским archetypem **čičä* / **čičinčä* (dial. **čiči*, **čičikä*) ‘mały ptak śpiewający’.⁷ Termin oznaczający ‘czyżyka’ mógł zaistnieć w leksyce Prasłowian relatywnie późno, mianowicie po przeprowadzeniu pierwszej palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych, datowanej na połowę I tysiąclecia n.e. (Shevelov 1965: 252),⁸ jako że dopiero wtedy w systemie fonologicznym przodków wszystkich Słowian rozwinął się fonem psł. *č [tʃ] jako efekt palatalizacji fonemu bsł. *k przed samogłoskami przednimi. Tymczasem uralaska nazwa **čičä* / **čičinčä* ‘mały ptak śpiewający’ została poświadczona w czterech odosobnionych i daleko od siebie położonych ugrupowaniach, mianowicie w saamskim (lapońskim), permskim, ugryjskim (w języku chantyjskim) oraz w samojezdskim (konkretnie w języku selkupskim). Zakłada się, że roz-

ryka vel Hermanryka (zm. ok. 375 r.), w tym m.in. dwa zachodniofińskie plemiona Czudów w Aunus (łac. *Thiudos in-Aunxis*, por. fi. *Aunksen-maa* ‘ziemia ołoniecka’) i Wepsów (łac. *Vas-in-abroncas*), a ponadto trzy fińskowołżańskie ludy Merian (łac. *Merens*), Mordwinów (łac. *Mordens*) i Mieszczarów (łac. *Imniscaris*) (Zwolski 1984: 111, 151).

⁷ Psł. **čičь* wydaje się powielać jakąś formę ugrofińską z udźwięcznieniem śródgłosowego *č *do* ž. Fonem *č w językach ugrofińskich bardzo często ulega lenicji i udźwięcznia się zarówno po spółgłosce nosowej (*-nč- > -ž-), jak też w pozycji interwokalicznej. Przejście *-VčV- > -VžV- pojawia się m.in. w językach fińskowołżańskich (tj. w mordwińskim i czeremiskim) oraz fińskopermskich (tj. w udmurckim, zyriańskim, komi-permiackim i jaźwińskim). Szerzej na temat lenicji ugrofińskiej rozprawia Zabrocki (1951: 210–241).

⁸ Shevelov (1965: 252) przekonująco umieszcza pierwszą prasłowiańską palatalizację spółgłosek gutturalnych w piątym lub szóstym stuleciu n.e. Niektórzy badacze (bez dostatecznego uzasadnienia) przyjmują nieco wcześniejsze datowanie, np. na początek I tysiąclecia n.e., najpóźniej na II w. n.e. (Moszyński 1984: 203).

pad prajęzyka uralskiego na dwie grupy ugrofińską i samojedzką nastąpił w IV tysiącleciu p.n.e. (Wojan 2016: 22–23). Jeżeli zatem chcielibyśmy określić kierunek ewentualnego oddziaływania, to biorąc pod uwagę argument chronologiczny, jedynie zapożyczenie ze źródła ugrofińskiego (uralskiego) do języka prasłowiańskiego wchodzi w rachubę. Innymi słowy, zakładamy następujący schemat zapożyczenia:

6.8. Psł. *čičь m. ‘czyżyk, *Spinus spinus* L.’ (Sławski 1976: 218–219; Trubačev 1977: 125) ← substratowe lub adstratowe *čičä ← ugrofi. *či(n)čä ‘mały ptak śpiewający, np. czyżyk lub szczygieł’ < ur. *čičä / *čičä ‘jakiś mały ptak / ein kleiner Vogel’ (Rédei 1986–1988: 58).

7. Podsumowanie

W niniejszej pracy omówiono genezę prasłowiańskiego ornitonimu *čičь / *čičьkь / *čičikь m. ‘czyż zwyczajny, *Spinus spinus* L.’. Czyż jest dobrze znanym i łatwo rozpoznawalnym ptakiem śpiewającym, którego charakterystyczny głos brzmi jak powtarzający się świergot čí-čí [tʃi:-tʃi:]. Nawiązanie dźwiękonaśladowcze, które było wielokrotnie przyjmowane w literaturze przedmiotu, mogło się pojawić w języku prasłowiańskim dopiero po przeprowadzeniu pierwszej palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych, datowanej na połowę I tysiąclecia n.e. Z punktu zatem widzenia bałtosłowiańskiej fonologii prasłowiańska nazwa czyżyka ma charakter innowacyjny. Nie potrafimy rozstrzygnąć, czy przodkowie Słowian sami stworzyli ornitonim *čičь / *čičьkь / *čičikь na bazie dźwiękonaśladowczej w późnej fazie rozwoju języka prasłowiańskiego, czy raczej zapożyczyli go z obcego źródła. Dźwięczny fonem -ž-, zakłócający rodzimą genezę „onomatopeiczną”, wspiera – jak się wydaje – koncepcję obcego pochodzenia. W niniejszej pracy postawiono hipotezę badawczą, zgodnie z którą źródłem domniemanego zapożyczenia mógł być apelatyw prauralski *čičä(-kä) ~ *čičä(-kä) ‘mały ptak śpiewający’ (doskonale zachowany w językach lapońskich, permskich, ugrojskich i samojedzkich), przypuszczalnie funkcjonujący już w dobie rozpadu wspólnoty uralskiej (tj. w IV tysiącleciu p.n.e.), a zatem o kilka tysiącleci starszy niż termin prasłowiański. Autor zakłada, że Prasłowianie mo-

gli przejąć ten uralizm za pośrednictwem niezidentyfikowanego ugrofińskiego substratu, który pozostawił rozmaite ślady w leksyce prastłowiańskiej.

Skróty językowe

bfi. – bałtyckofiński (zachodniofiński); brus. – białoruski; chant. – chantyjski (ostiacki); cz. – czeski; dial. – dialektalny; dłuż. – dolnołużycki; dniem. – dolnoniemiecki; est. – estoński; f. – rodzaj żeński (genus femininum); fi. – fiński; gen. – dopełniacz (genetivus); gl. – glosa; głuż. – górnołużycki; gw. – gwarowy; ie. – indoeuropejski; ingr. – ingryjski; kam. – kamasyjski (sajan-samojedzki); kar. – karelski; karag. – karagaski; kperm. – komi-permiacki; lap. – lapoński lub saamski (dialekty: lu. – lule; not. – notozerski; pfn. – północnosaamski; pfd. – południowo-saamski); lit. – litewski; liw. – liwski; lud. – ludyjski; łot. – łotewski; m. – rodzaj męski (genus masculinum); mat. – matorski; niem. – niemiecki; ołon. – ołoniecki; pbałt. – prabałtycki; pgerm. – pragermański; plap. – pralapoński; pol. – polski; pperm. – prapermski; psam. – prasamojedzki; psł. – prastłowiański; ros. – rosyjski; rus.-cs. – rusko-cerkiewnosłowiański; rum. – rumuński; saafi. – saamsko-fiński; sch. – serbochorwacki; selk. – selkupski; sg. – liczba pojedyncza (singularis); sła. – słowacki; słowiń. – słowińskie; stcz. – staroczeski; stnord. – staronordycki; stpol. – staropolski; stprus. – staropruski; strus. – staroruski; stwniem. – starowysokoniemiecki; śrdniem. – średniodolnoniemiecki; śrniem. – średnioniemiecki; śrwniem. – średniowysokoniemiecki; tajg. – tajgiński; ugrofi. – ugrofiński; ukr. – ukraiński; ur. – uralcki; weps. – wepski; węg. – węgierski; wo. – wocki; zyr. – zyriański; źm. – źmudzki.

Bibliografia

- ALDERTON, DAVID. 2008. *Encyclopedia of European Birds*. Parragon Books. Bath.
- ANIKIN 2000. = АНИКИН, АЛЕКСАНДР Е. 2000. *Этимологический словарь русских диалектов Сибири*. Наука. Москва – Новосибирск. [ANIKIN, ALEKSANDR E. *Ėtimologičeskij slovar' russkih dialektov Sibiri*. Nauka. Moskva – Novosibirsk.]
- BAŃKOWSKI, ANDRZEJ. 2000. *Etymologiczny słownik języka polskiego*. T. I. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.

- BEZLAJ, FRANCE. 1976. *Etimološki slovar slovenskoga jezika*. Kn. I. Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti. Ljubljana.
- BLAŽEK, VÁCLAV. 1998. Old Prussian Bird Names. Red. Smoczyński, Wojciech. *Colloquium Pruthenicum Secundum. Papers from the Second International Conference on Old Prussian held in Mogilany near Kraków, October 3rd–6th, 1996*. Universitas. Kraków. 7–23.
- BORYŚ, WIESŁAW. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wydawnictwo Literackie. Kraków.
- BRALCZYK, JERZY. 2019. *Zwierzyniec*. Wydawnictwo Agora. Warszawa.
- BRÜCKNER, ALEKSANDER. 1985. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wyd. 4. Wiedza Powszechna. Warszawa.
- ČERNÝ, WALTER. 1975. *A Field Guide in Colour to Birds*. Octopus Books. London.
- COLLINDER, BJÖRN. 1977. *Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages*. Helmut Buske Verlag. Hamburg.
- DONNER, KAI. 1944. *Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik*. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.
- EULER, WOLFRAM. 1985. Tiernamen im Altpreußischen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*. 48/1. 84–98.
- FERIANC, OSKÁR. 1958. *Slovenské názvoslovie vtákov*. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied. Bratislava.
- FILIN 1977, 1980. = ФИЛИН, ФЕДОТ ПЕТРОВИЧ (ред.). 1977, 1980. *Словарь русских народных говоров*. Вып. XII, XVI. Наука. Ленинград. [FILIN, FEDOT PETROVIČ (red.). 1977, 1980. *Slovar' russkikh narodnyh govorov*. Выр. XII, XVI. Leningrad: Nauka.]
- FRAENKEL, ERNST. 1960. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. B. I. Carl Winter Universitätsverlag. Heidelberg.
- FRIIS, JENS ANDREAS. 1887. *Ordbog over det lappiske sprog: med latinsk og norsk forklaring samt en oversigt over sprogets grammatik / Lexicon Lapponicum: cum interpretatione Latina et Norvegica*. Jacob Dybwad. Christiania.
- HAKULINEN, LAURI. 1968. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Wyd. 3. Otava. Helsinki.
- HELIMSKY, EUGEN. 1997. *Die matorische Sprache. Wörterzeichnis – Grundzüge der Grammatik – Sprachgeschichte*. JATE Finnugor Tanszék. Szeged.
- HINZE, FRIEDHELM. 1996–97. Die altpreußischen Bezeichnungen der Wild-Avifauna und des Hausgeflügels. *Linguistica Baltica* 5–6. 145–181.
- HOFÍRKOVÁ, LUCIE; BLAŽEK, VÁCLAV. 2011. Baltské výpůjčky v sámštině. *Linguistica Brunensia* 59. 61–71.
- HOLUB, JOSEF; LYER, STANISLAV. 1978. *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. Státní Pedagogické Nakladatelství. Praha.

- ITKONEN, TOIVO IMMANUEL. 1958. *Koltan- ja Kuolanlapain sanakirja / Wörterbuch des Kolta- und Kotalappischen*. T. I. Suomalais-ugrilainen seura. Helsinki.
- JANHUNEN, JUHA. 1977. *Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien*. Suomalais-ugrilainen Seura. Helsinki.
- KALIMA, JALO. 1927. Syrjänische Lehngut im Russischen. *Finnisch-Ugrische Forschungen*. 18/1. 1–56.
- KALIMA, JALO. 1936. *Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanati*. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.
- KLUGE, FRIEDRICH; SEEBOLD, ELMAR. 1999. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprachen*. Wyd. XXIII. Walter de Gruyter. Berlin – New York.
- KNIEZSA, ISTVÁN. 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. T. I.1. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KRUOPAS, JONAS. 1969. *Lietuvių kalbos žodynas*. T. II. „Minties” leidykla. Vilnius.
- LARSSON, LARS-GUNNAR. 1981. Three Baltic Loanwords in Fennic. *Acta Universitatis Upsaliensis. Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis, Nova Series* 3 (2). Almqvist & Wiksell. Uppsala. 17–55.
- LORENTZ, FRIEDRICH. 1908. *Slovinzisches Wörterbuch*. B. I. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften. St. Petersburg.
- MACKENSEN, LUTZ. 1998. *Ursprung der Wörter. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. VMA-Verlag. Wiesbaden.
- MÄGER, MART. 1967. *Eesti linnunimetused*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tallinn.
- MAŃCZAK, WITOLD. 2017. *Polski słownik etymologiczny*. Polska Akademia Umiejętności. Kraków.
- MAŽIULIS, VYTAUTAS. 1981. *Prūsų kalbos paminklai*. T. II. Mokslas. Vilnius.
- MOSZYŃSKI, LESZEK. 1984. *Wstęp do filologii słowiańskiej*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa.
- PAASONEN, HEIKKI. 1926. *Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan*. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsingfors.
- PLETERŠNIK, MAKS. 2006. *Slovensko-nemški slovar*. T. I. Uredila Furlan, Metka. Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Ljubljana.
- PREOBRAŽENSKIJ 1958. = ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, АЛЕКСАНДР Г. 1958. *Этимологический словарь русского языка*. Государственное Издательство Иностранных и Национальных Словарей. Москва. [PREOBRAŽENSKIJ, ALEKSANDR G. 1958. *Ėtimologičeskij slovar' russkogo jazyka*. Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Inostrannyh i Nacional'nyh Slovariej. Moskva.]
- RÉDEI, KAROLY. 1986–1988. *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. B. I. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- SCHMALSTIEG, WILLIAM R. 2015. *Studies in Old Prussian*. Vaga Publishers. Vilnius.
- SHEVELOV, GEORGE Y. 1965. *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic*. Carl Winter Universitätsverlag. Heidelberg.
- SKOK, PETAR. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Kn. I. Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. Zagreb.
- SŁAWSKI, FRANCISZEK (red.). 1976. *Słownik prasłowiański*. T. II. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- SŁAWSKI, FRANCISZEK. 1952–1956. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. I. Nakładem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Kraków.
- SMOCZYŃSKI, WOJCIECH. 2007. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Uniwersytet Wileński. Wilno.
- SMOCZYŃSKI, WOJCIECH. 2018. *Lithuanian Etymological Dictionary*. Vol. I–V. Peter Lang. Berlin.
- SOKOŁOWSKI, JAN. 1958. *Ptaki ziem polskich*. T. I. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa.
- STRUTYŃSKI, JANUSZ. 1972. *Polskie nazwy ptaków krajowych*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- SUHONEN, SEPPO. 1973. *Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen*. Suomalais-Ugri-lainen Seura. Helsinki.
- THOMSEN, VILHELM. 1890. *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog: en sproghistorisk undersøgelse*. Lunos. København.
- TRUBAČEV 1977. = ТРУБАЧЕВ, ОЛЕГ НИКОЛАЕВИЧ (ред.). 1980. *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Вып. IV. Издательство „Наука”. Москва. [TRUBAČEV, OLEG NIKOLAEVIČ (red.). 1980. *Ětimologičeskij slovar’ slavjanskijh jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond*. Vyp. IV. Izdatel’stvo „Nauka”. Moskva.]
- VASMER 1986–1987. = ФАСМЕР, МАКС. 1986–1987. *Этимологический словарь русского языка*. Т. I–IV. Прогресс. Москва. [VASMER, MAX. *Ětimologičeskij slovar’ russkogo jazyka*. Т. I–IV. Progress. Moskva.]
- WITCZAK, KRZYSZTOF TOMASZ. 2020a. Are There Traces of a Finno-Ugric Substratum in Proto-Slavic? *Slavistična Revija* 68/1. 73–89.
- WITCZAK, KRZYSZTOF TOMASZ. 2020b. Zapożyczenia ugrofińskie w języku prasłowiańskim. Red. Wójcik, Urszula; Jaros, Violetta. *Przeszłość w języku zamknięta. In memoriam Andreae Bańkowski II*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza. Częstochowa. 13–31.

WITCZAK, KRZYSZTOF TOMASZ. 2021a. Rozważania nad genezą dwu rosyjskich ornitonimów (ros. *кыкуша* oraz *рошжа* ‘sójka syberyjska’). *Studia Rossica Gedanensia* 8. 27–46.

WITCZAK, KRZYSZTOF TOMASZ. 2021b. Zapożyczenia zwrotne w języku polskim na tle porównawczym [Back-borrowings in the Polish language from a comparative point of view]. *Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46/1. 209–226.

WITCZAK, KRZYSZTOF TOMASZ. 2023. Z badań nad wpływem ugrofińskim na praslaviańską terminologię drzewną. *Slavia* 92/1. 1–17.

WOJAN, KATARZYNA. 2016. *Język fiński w teorii i praktyce*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego. Gdańsk.

ZABROCKI, LUDWIK. 1951. *Usilnienie i lenicja w językach indoeuropejskich i w ugrofińskim*. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Poznań.

ZWOLSKI, EDWARD. 1984. *Kasjodor i Jordanes. Historia gocka czyli scytyjska Europa*. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.

Proto-Slavic *čīžb, *čīžbkb, *čīžikb ‘siskin (*Spinus spinus* L.)’: a native word or a Finno-Ugric borrowing?

Abstract

This paper discusses the origin of the Proto-Slavic ornithonym *čīžb / *čīžbkb / *čīžikb m. ‘common siskin, *Spinus spinus* L.’. The Eurasian siskin is a well known and easily recognizable songbird whose characteristic voice sounds like the repetitive chirp of čí-čí [tʃiː-tʃiː]. The onomatopoeic explanation, which was adopted many times in the literature on the subject, can only be justified after the first palatalization of the guttural consonants in the Proto-Slavic language, dated to the middle of the first millennium BCE. Thus, the Proto-Slavic term for ‘siskin’ is innovative from the point of view of the Balto-Slavic phonology. We cannot decide whether the ancestors of the Slavs themselves created the ornithonym *čīžb / *čīžbkb / *čīžikb on the onomatopoeic basis in the late phase of the development of the Proto-Slavic language, or rather borrowed it from a foreign source. The voiced phoneme *-ž-, disturbing the native “onomatopoeic” origin, seems to support the hypothesis of foreign-language borrowing. In this article it is suggested that the source of the alleged loanword was probably the Proto-Uralic term *čičä(-kä) ~ *čīnčä(-kä) denoting ‘little songbird’ (clearly preserved in Saami, Permian, Ugric and Samoyed languages), presumably already functioning at the time of the collapse of the Uralic community (i.e. in the fourth millennium BCE), and therefore several millennia older than the Proto-Slavic term for ‘siskin’. The author assumes that (in all probability) the Proto-Slavs took over this Uralism through an unidentified Finno-Ugric substrate that left various traces in the Proto-Slavic vocabulary.

Praslavensko *čīžь, *čīžьkь, *čīžikь ‘čičak (*Spinus spinus* L.)’: domaća riječ ili ugrofinska posuđenica?

Sažetak

U ovom se radu raspravlja o podrijetlu praslavenskog ornitonima *čīžь / *čīžьkь / *čīžikь m. ‘čičak, *Spinus spinus* L.’. Čičak je dobro poznata i lako prepoznatljiva ptica pjevica čiji karakterističan glas zvuči poput ponavljajućega cvrkuta čí-čí [tʃiː-tʃiː]. Onomatopejsko objašnjenje, koje je više puta prihvaćeno u literaturi o ovoj temi, moglo se pojaviti u praslovenskom jeziku tek nakon prve palatalizacije guturalnih suglasnika, datirane u sredinu prvoga tisućljeća pr. Kr. Dakle, s gledišta baltoslavenske fonologije, praslavenski je izraz za ‘čičak’ inovativan. Ne možemo odlučiti jesu li sami preci Slavena stvorili ornitonim *čīžь / *čīžьkь / *čīžikь na onomatopejskoj osnovi u kasnoj fazi razvoja praslavenskog jezika ili su ga posudili iz stranoga izvora. Zvučni fonem *-ž-, koji narušava izvorno „onomatopejsko” podrijetlo, čini se da podupire hipotezu o posuđivanju iz stranoga jezika. U ovom se članku sugerira da bi izvor navodne posuđenice mogao biti prauralski izraz *čičä(-kă) ~ *čīnčä(-kă) koji označava ‘malu pticu pjevicu’ (savršeno sačuvan u saamiju, permu, ugarskom i samojedskim jezicima), koji je vjerojatno funkcionirao već u vrijeme raspada uralске zajednice (tj. u četvrtom tisućljeću pr. Kr.), pa je stoga nekoliko tisućljeća stariji od praslavenskog izraza za ‘čičak’. Autor pretpostavlja da su (po svoj prilici) Praslaveni tu uralску posuđenicu preuzeli preko neutvrđenoga ugrofinskog supstrata, koji je ostavio različite tragove u praslavenskom leksiku.

Słowa kluczowe: zapożyczenia, ugrofińsko-prasłowiańskie kontakty językowe, ornitonimia, język prasłowiański

Keywords: borrowings, Finno-Ugric and Proto-Slavic language contacts, ornithonymy, Proto-Slavic

Ključne riječi: posuđenice, ugrofinsko-praslavenski jezični kontakti, ornitonimija, praslavenski jezik